

Perspektiv på arkitekturforskning

Carin Boalt

Professor emeritus, LTH

SAMMANFATTNING

Inlägg på konstituerande möte i Föreningen för Arkitekturforskning 3 oktober 1987

Gemensamt för alla typer av perspektiv är att de påverkas av avstånd, tid, bakgrund, erfarenheter, och värderingar.

Efter en blandad naturvetenskaplig och samhällsvetenskaplig utbildning har jag sysslat med samspelet människa/miljö i olika sammanhang. Först i samband med kost, sedan med hem, hushåll, bostad, miljö för utbildning och vård, etc. Från mitten av 1960-talet till mitten av 1970-talet var jag knuten till institutionen för byggnadsfunktionslära vid LTH. Jag kan anlägga ett ganska långsiktigt perspektiv inom ramen för egna erfarenheter.

För mig handlar arkitekturforskning om skapande och användning av byggd miljö. *Skapandet* omfattar hela processen, formulering av mål, skissande, projektering, byggande och ombyggnad. *Användningen* gäller samspelet mellan människa och miljö och innefattar praktiska, estetiska, symboliska, och sociala aspekter. Det har här blivit vanligt att använda ordet 'brukare', som jag tror först kom till användning vid Nordisk Byggnadsdag 1970 i Helsingfors. Jag är inte särskilt fäst vid det ordet.

Tidiga ansatser

Den mest etablerade delen av arkitekturforskningen – ämnet arkitekturhistoria – behandlas inte här.

Från och med 20- och 30-talen fanns en strävan att få kunskaper om hur miljön ter sig för människorna, och vilka förändringar de önskar. Empiriskt underlag för planering och byggande söktes genom studier av hushållsstruktur och boende. Bostadssituationen präglades av ett stort bestånd av gamla, dåliga, och trånga

bostäder. Det rådde också en villrådighet ifråga om nyproduktionen. Många förslag som fördes fram på Stockholmsutställningen 1930 byggde visserligen på beräkningar av vad som kunde tänkas vara överkomlig bostadsstandard för vanliga människor, men i många avseenden saknades en förankring i verkligheten. Så trodde t.ex. flera arkitekter att de enskilda hemmen skulle komma att rationaliseras hastigt, och att hemsysslor som t.ex. matlagning skulle minska i betydelse, så att man knappast skulle behöva kök. Några av de frågor som Stockholmsutställningen tog upp ledde till de första studierna av den inre bostaden och dess utrustning. En av de första kvinnliga arkitekterna i Sverige – Ingeborg Waern-Bugge¹ – tog upp en diskussion i *Bostad och hushållsorganisation* 1936. Hon gjorde studier av matlagning i sekundärbelysta kök (som förekom ofta på utställningen och också i nyproduktionen) och visade att förhållandena blev olidliga.

Ett förstadium till sociologiämnet var en kurs 1934-39, som leddes av Svend Riemer, en tysk sociolog som kommit till Sverige via Gunnar Myrdal. Bland deltagarna fanns Brita Åkerman. Ett resultat av kursen blev en studie av barnfamiljernas bostadssituation. Sven Wallander på HSB stödde undersökningen, som resulterade i boken *Familjen som växte ur sitt hem*². Vid samma tid kom SAR:s och Svenska Slöjdföreningens bostadsutredning i gång. Det är värt att lägga märke till att många erkända och skickliga arkitekter drev på utvecklingen, genom att förklara att de inte hade de kunskaper som behövdes för att åstadkomma bra bostäder i flerfamiljshus, och att man behövde gå ut till människorna för att se hur de bodde och höra vad de tyckte.

Gotthard Johansson ledde projektet. Sten Lindegren och Erik Dahlberg svarade för utredningsmaterialet. En fältstudie genomfördes av Lena Larsson. Publiceringen av bostadsutredningens material blev mycket splittrad. Först 25 år efteråt, år 1964, kom sammanställningen *Bostadsnormer och bostadsvanor*³. Många av utredningens resultat har använts vid utveckling av normer för statlig lånegivning.

En avläggare till Bostadsutredningen ifråga om bostadens utformning var Hemmens Forskningsinstitut (HFI), där jag var verksam, och som senare omvandlades till Konsumentinstitutet / Konsumentverket. Vi började med studier av kök och av bostaden som barnmiljö. Lennart Holm, som just blivit färdig arkitekt, tog kontakt med HFI. Han genomförde boendestudier, som 1955 resulterade i en doktorsavhandling, *Familj och bostad*⁴, och följde sedan upp med en studie av Baronbackarna, Örebro⁵. En redogörelse för de tidiga bostadsstudierna finns i Boalt & Lindegren, *Bostadsforskning – en återblick*, i Arkitekturmuseums bok till utställningen "Folkhemmets bostäder"⁶.

Intresset för den yttre miljön, det sociala livet och den översiktliga planeringen var inte lika utpräglat som för den inre bostaden. Det saknades en instans med ansvar för det forskningsområdet. Vid Stockholms generalplanekontor (med C. F. Ahlberg och Göran Sidenblad) initierades sociologiska studier som skulle ge

underlag för stadsplanering. Så småningom lade t.ex. Edmund Dahlström fram *Trivsel i Söderort*⁷ som doktorsavhandling år 1951.

Mot slutet av 50-talet kom flera studier i gång. I och med tillkomsten av Rådet och Institutet för Byggnadsforskning 1960 blev det en snabb utveckling för teknisk och samhällsvetenskaplig byggnadsforskning. Inom den samhällsvetenskapliga sektorn dominerade studier som rörde bostaden.

I början av 60-talet fanns ett 20-tal titlar inom svensk boendeforskning. När vi gjorde en översikt 1974 fann vi flera hundra referenser⁸. I den översikt av boendeforskning, som jag just nu håller på med, ligger antalet över 500. I en studie vid institutionen för socialt arbete i Lund har man inventerat 'samhällsvetenskaplig byggforskning' och kommer där över 2000-strecket.

Teori- och metodanknytning

Det var från början arkitekter som med stöd av sociologer tog upp forskning rörande boendet. Det har sedan blivit allt fler discipliner som ger bidrag: etnologi, psykologi, pedagogik, kulturgeografi, ekologi, etc. Inom detta forskningsfält finns ett behov av tvärvetenskapliga ansatser. De svårigheter som generellt gäller tvärvetenskap kommer emellertid ofta till synes. Teorianknytningen blir ofta svag; man plockar det som verkar användbart från olika discipliner. Metoderna väljs ur diverse verktygslådor. Det har inte funnits någon instans som har haft tillräckliga resurser till att utveckla sammanhängande teoriansatser.

Ibland hörs efterfrågan på *en* teori om samspelet människa/miljö. Men det är rätt klart att det krävs flera infallsvinklar. Det har gjorts försök att systematisera arkitekturforskningen, bl.a. av Göran Wallén, som pekar på tre vetenskapsteoretiska ansatser – positivism, systemteori och hermeneutik. Dessa skulle, enligt Göran Wallén, motsvaras inom arkitekturforskningen av funktionalism, systembyggande och de kritiska insatserna under senare år. Göran Wallén verkar själv inte alldeles övertygad om att det är meningsfullt att göra denna systematisering, men den kan ändå ha ett visst intresse⁹.

Grundtanken i funktionalismen är att byggnader ska utformas så att olika funktionskrav och användningsområden tillgodoses. Det står, enligt Göran Wallén, i motsats till att en byggnad främst ska utformas enligt en tradition, eller med hänsyn till konstruktions- och materialfrågor.

På 1960-talet tog man intryck av olika systemteorier. Man intresserade sig t.ex. för relationerna mellan stadsmönster, kommunikationer och flödena av vatten, energi, och trafik. En variant av systemtänkandet som blev ett innebegrepp på 1960-talet var den s.k. 'strukturealismen'. Detta begrepp är hämtat från andra discipliner och har där en annan innebörd än inom arkitekturen. Med 'strukturealism' menades av arkitekturteoretikerna metoder som "lägger vikt vid byggnadens och stadens inre förändringar"¹⁰.

Det förefaller mig som om motsättningen mellan funktionalism och strukturalism delvis bygger på myter. De funktionalistiska studier som gjordes av bostäder på 40- och 50-talen var också inriktade på förändringsmöjligheter. Redan i SAR:s och Svenska Slöjdföreningens bostadsutredning och i diverse detaljstudier (som t.ex. HFI:s köksstudier) betonas starkt att man vill kunna förändra dimensionering, planlösning och teknisk standard i takt med att förutsättningarna, främst människornas sätt att leva, förändrades.

Det verkar som om rätt mycket krut har spillts i onödan för att nedvärdera funktionalistiska angreppssätt. Det förefaller mera meningsfullt att studera om och hur man kan kombinera och utveckla olika angreppssätt.

Ett slag spelade *mål – medel – strategier* en stor roll. I alla sammanhang skulle man sätta upp mål, bryta ner dem i delmål, och se efter hur målpåfyllelsen tedde sig. Det blev lätt teknokratiskt och stelt.

Det tredje inslaget i teorianknytningen, enligt Göran Wallén, är den hermeneutiska hållningen, som avser en strävan att leva sig in i förhållanden och att tolka situationer och upplevelser. Detta angreppssätt förutsätter kvalitativa informationer, deltagande observation och aktionsforskning, och har psykologiska eller psykoanalytiska inslag.

På senare tid har antalet forskningsansatser av denna art ökat. Då man granskar en del av dessa "hermeneutiska" studier, särskilt från 70-talet, kan man konstatera att kvalitativa ansatser är minst lika krävande för forskaren som kvantitativa. Det förekommer inte sällan att forskare har gått ut, känt och sett och 'levt sig in i' en situation, helt styrda av förutfattade uppfattningar och idéer – vilket avspeglas i deras rapporter. Detta gäller flera av de stadsdelsstudier som gjordes i början av 70-talet, där forskarnas skygglappar gjorde att de boende i området inte alls kunde känna igen sig i skildringen av deras verklighet.

Arkitekturforskningens metoder är ofta inlånade från andra discipliner. Några exempel:

- Frågemetoder i alla varianter, från formaliserade enkäter till djupintervjuer;
- Observationsmetoder som ju lämpar sig bra för arkitekturens område, där den materiella verkligheten är konkret och iakttagbar;
- Simulering av miljöer göres som laboratoriemässiga studier där man i full skala bygger upp objekt, och sedan låter människor använda och bedöma dessa. Datatekniken ger numera möjligheter att simulera alternativ och att studera dessas konsekvenser i olika avseenden.

Arbetet på att verkligen utveckla dialogen mellan brukare, planerare och beslutsfattare har inte hunnit särskilt långt. Informations- och kommunikationsmöjligheter genom åskådlig planredovisning har dock givit underlag till politiska ställningstagande i planfrågor.

Val av problemområden

För den del av arkitekturforskningen som gäller boendet och vardagsmiljön, kan man finna några drag i utvecklingen:

I fråga om bostaden kom intresset först att gälla den inre bostadsmiljön, speciellt barnfamiljernas bostäder. Sedan började man studera speciella grupper som äldre, handikappade, ungdomar, och invandrare. På senare tid har intresset för den inre bostadsmiljön och dess planlösning, utrustning, och material varit svagt.

Den yttre bostadsmiljöns problem togs upp på många håll på 60-talet, dock med tonvikt på studier av bostadskomplement, grannskap och sociala nätverk. Andra vardagsmiljöer som skola, vård- och omsorgsboende, arbetsplatser, o.s.v. behandlas i flera studier, huvudsakligen från 70-talet och framåt.

Brukarinflytandestudier kom också igång på allvar i början av 70-talet. Först gällde det enstaka fallstudier, men sedan har det kommit fram mer översiktliga studier och analysförsök. Fr.o.m. slutet av 70-talet har många forskningsprojekt behandlat ombyggnad och stadsomvandling.

Det finns en del områden där antingen intresse eller anslagsmöjligheter varit begränsade. Några exempel:

- Anpassningsbarhet och flexibilitet. Det gäller bl.a. sådana förändringar i samlevnadsformer och hushållsstruktur som kan föranleda krav på bostadsutformning och bostadsmiljö.
- Internationella och U-landsorienterade frågor. Det finns studier från samma utgångspunkter som vägledde HFI:s studier: ett intresse för kvinnornas situation, med förankring i vardagslivet – problem rörande vatten, eldstad, etc. Den typen av studier har relevans för diskussionen om tekniköverföring från industrinationer till länder med annan kultur och annan ekonomisk struktur.
- Arkitekternas arbetssätt; hur uppstår och utvecklas idéer? Vad händer under projekteringsprocessen?
- Studier av samspelet människa/miljö, vad t.ex. bostaden betyder, hur värderingar kommer till, och hur de förändras. På den senaste tiden har intresset för dessa frågor ökat, och ansatser har gjorts från psykologihåll för att utveckla samarbetet med arkitekter.

De flesta forskningsprojekt kommer till som punktinsatser, ofta föranledda av något konkret problem. Man ser sällan en genomgång av tidigare studier och utvecklingsprojekt, och försök att bygga vidare på denna. Detta drag i arkitekternas forskningsinsatser kan ha samband med deras yrkestradition, där originalitet och nyskapande skattas högt. Flera relevanta områden behandlas i alltför begränsad utsträckning, som t.ex. översiktliga planeringsfrågor, makt och inflytandestrukturer, och den övervägande delen av energi, klimat, och ekologisk forskning.

Det finns olika ansatser till bedömning av arkitekturforskning, och det pågår bl.a. en sådan granskning av ett urval projekt från de tre arkitektursektionerna.

Denna utvärdering antas bli klar under 1988. Det finns då anledning att återkomma till frågan i denna tidskrift. Jan Eriksson och Örjan Wikforss, samt den s.k. Mundeboutredningen, har gjort försök att granska forskningen på olika sätt. Jan Eriksson har hävdad att det är viktigt att ha klara kriterier för bedömning, och att man måste sätta in projekten i deras sammanhang. Forskningsmiljön som helhet, med dess interna kritik och utbyte av impulser spelar in.

Utbildning och forskarmiljöer

I grundutbildningen för arkitekter ingår hittills mycket litet förberedelse för forskning. Förhållandena är dock i mycket olika inom de olika avdelningarna och på de tre arkitekturskolorna.

Det skulle vara av intresse att se närmare på detta. Forskarutbildningen på A-sektionerna kämpar med svårigheter. Det har funnits för litet resurser för handledning och för litet erfarenhet av forskning. På de senaste åren verkar det emellertid att ha blivit något bättre i dessa avseenden.

Forskarutbildningens kurser ter sig mycket olika på skolorna; man prövar sig fortfarande fram. Det finns dock en tendens att införa rätt mycket vetenskapsteoretiskt stoff. Detta bör ske med omsorg, så att följden inte blir att de studerande förses med ett stort antal begrepp och fina ord som mest blir utanverk.

Man lånar ofta in lärare från andra discipliner. Det är önskvärt att sådana kontakter utvecklas långsamt och blir någorlunda varaktiga. Intresset från andra institutioner varierar. Redan Uno Åhrén klagade bittert över att det var svårt att hitta sociologer som verkligen engagerade sig i hans fortbildningskurser.

Forskningsmiljöerna spelar en stor roll. Behovet av handledning, intern kritik och diskussioner är stort. Möjligheten att få anslag och trygghet i forskarrollen är också väsentlig. Här är institutionstillhörighet och kontakter med anslagsgivande instanser av betydelse.

Kontakter med andra discipliner ger möjligheter till tvärvetenskapliga studier. Men här finns också stora svårigheter. Man talar olika språk; begreppen tolkas olika. Ett visst revirtänkande förekommer. Etablerade forskare från andra discipliner tenderar lätt att ta ledningen och ger mindre utrymme åt arkitekten i teamet, trots att det är denne som har den konkreta förankringen i miljöfrågorna.

Arkitekturvetenskap har i detta avseende släktskap med andra områden som t.ex. omvårdnads- och hushållsvetenskap, som har motsvarande problem. Även dessa har ett behov av anknytning till praktik och verklighet. Och de har samma spänning mellan teoretiskt och mera praktiskt skolade forskare. Det är därför väsentligt att forskande arkitekter behåller kontakten med det traditionella arkitektyrket, och att de inte blir amatørsociologer eller något liknande.

Användning av arkitekturforskning.

De första studierna inom arkitektens område från 30- och 40-talen fick en stor genomslagskraft. Många av resultaten omsattes snabbt i riktlinjer för planering, eller t.ex. i villkor för statliga lån. Ibland gick det litet för lätt och snabbt; man saknar också tillräckligt inträngande uppföljningsstudier.

Numera är villkoren för arkitekturforskningen inte lika gynnsamma. Det finns så många instanser som sysslar med denna typ av forskning och avnämarna är av skiftande slag. Nya, tvärvetenskapliga forskningsområden har svårt att nå ut. Studier av spridning och användning av byggforskningens rapporter ger ett nedslående resultat. Frågor om spridning och utnyttjande av bra arkitekturforskning borde bli en viktig uppgift för Föreningen för arkitekturforskning.

Forskningsbehov

BFR gör då och då översikter av forskningen inom 'sitt' område, där man också diskuterar önskvärd utveckling. Tidigare har man prioriterat vissa områden vid anslagsbehandling. Men detta har inneburit en stark styrning och lett till trendmässiga växlingar. Ett år kan det vara 'inne' med äldre frågor eller handikappade, ett annat år är forskning om planeringsprocessen eller klimatet det mest gynnade. Nu har BFR – liksom andra forskningsråd – börjat framhålla behovet av långsiktig kunskapsuppbyggnad, och kraven på snabbt användbara resultat tonas ned. Det bör ges tillräckligt med tid till problemanalys och till teoretiska och metodiska överväganden, vilket är förutsättningar för bra forskning.

Min genomgång av en del av arkitekturforskningen – främst boendeforskningen – visar att den vetenskapliga kvaliteten är mycket ojämn. Det är väsentligt att skapa möjligheter för en inomvetenskaplig diskussion och kritik. Här har Föreningen och Tidskriften för Arkitekturforskning en stor uppgift.

Carin Boalt

Noter

1. Ingeborg Waern-Bugge & Kjerstin Göransson-Ljungman, *Bostad och hushållsorganisation. Studie över ett rationaliseringsproblem*. Stockholm 1936.
2. Brita Åkerman, *Familjen som växte ur sitt hem*. Stockholm 1941.
3. Gotthard Johansson (red.), *Bostadsvanor och bostadsnormer*. Stockholm 1964.
4. Lennart Holm, *Familj och bostad*. Stockholm 1955.
5. Erik Holm & Lennart Holm, *Hem, arbete och grannar*. Konsumentinstitutet meddelar, 1958: 4.
6. Christina Engfors (red.), *Folkhemets bostäder 1940 - 1960*. Arkitekturmuseum 1987.
7. Edmund Dahlström, *Trivsel i Söderort. Sociologisk undersökning i Hägerstensåsen och Hökmossen 1949 - 1950*. Stockholm 1951.
8. *Svensk boendeforskning – en bibliografi*. Institutionen för Byggnadsfunktionslära, LTH, Lund, BFR-rapport 1974: 43.
9. Göran Wallén, *Praktisk vetenskapsteori. Preliminärt kompendium*. Institutionen för Vetenskapsteori, Göteborgs universitet. Rapport nr. 149, Göteborg 1986.
10. Anders Ekholm, m.fl., *Utvecklingen mot strukturalism i arkitekturen*. Statens råd för byggnadsforskning, BFR T 12: 1980, s. 13.